

Tony Johansson

Introduktion till Karl Marx

distinktion mellan improduktivt och produktivt arbete

Inledning

I Joseph Schumpeters omfattande doktrinhistoriska arbete beskrivs den klassiska ekonomins diskussioner om en distinktion mellan produktivt och improduktivt arbete som »meningslös«. Och de hade, ansåg han, endast som syfte »att visa upp ekonomernas förkärlek för begreppsexercis och deras oförmåga att skilja mellan verkliga och falska problem«. ¹ Denna hans uppfattning var och är normal för ekonomer som befinner sig inom det neoklassiska ekonomiska paradigmet. Men för den klassis-

ka ekonomins förgrundsgestalter – Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus och Karl Marx – var frågan om en distinktion mellan improduktivt och produktivt arbete central.

För Adam Smith var frågan av stor betydelse, framför allt för att den tillät honom att på teoretiska grunder kritisera de arbeten som befann sig utanför den kapitalistiska produktionsprocessen – det vill säga den feodala ekonomi som han bekämpade – och därmed tjänade frågan hans politiska syften.

Hos Marx finns frågan närvarande redan i hans allra tidigaste ekonomiska

arbeten. Men först senare diskuterar Marx distinktioner mellan improduktivt och produktivt arbete. ² Den kapitalistiska produktionen har som enda syfte att skapa mervärde. Därmed är det intressant att skilja de typer av arbeten som inte skapar mervärde – vilka måste betalas med andelar av det producerade mervärdet – från de typer som skapar detta mervärde och därmed bidrar till ackumuleringen.

Från 1870-talet, då den marginalistiska ekonomiska teorin tog över, förpassades frågan till att vara av endast doktrinhistoriskt intresse. I samma utsträckning som fokus förflyttades från produktionen till marknaden, förlorade distinktionen betydelse. Skälet är att frågan från en marginalistisk neoklassisk ståndpunkt är absurd. Från denna ståndpunkt antas aktörerna agera efter sina respektive nyttofunktioner. De konsumerar varor som maximerar deras nytta och de gör detta på en marknad som utgör den enda mätaren av vad var-

je individ anser att varje vara är värd. Alla arbeten är följaktligen produktiva i den mån någon betalar för dem.

Från marxistiska ekonomer var det tyst i frågan fram till 1957, då Paul A. Baran respektive Joseph Gillman publicerade sina arbeten, i vilka en distinktion mellan produktivt och improduktivt arbete togs upp. Dessa arbeten utlöste en debatt i frågan. ³ Distinktionen har blivit viktig även vad gäller försök att ur nationalräkenskaper räkna fram marxistiska kategorier som mervärde- och profitkvot. ⁴ Men förutom att distinktionen är nödvändig för att kunna analysera kapitalistisk ackumulering, är den också central vid analyser av nutida politiskt heta frågor, som den sedan trettio år pågående kapitalistiska krisen, privatisering av offentlig sektor, piggtjänster samt den finansiella ekonomins explosion under globaliseringsepoken. De första två – privatisering och piggarbeten – är krishanteringsstrategier för kapitalet i syfte att utöka de områden

2. Se Karl Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin* (1971), *Kapitalet, första boken* (1974), *Kapitalet, andra boken* (1971), *Kapitalet, tredje boken* (1973), »Teorier om mervärdet« samt »Den omedelbara produktionsprocessens resultat«, i *Skrifter i urval, ekonomiska skrifter* (1975). Marx menade att Smiths definition av improduktivt och produktivt arbete i huvudsak var korrekt, medan han bland annat karakteriserade senare ekonomers invändningar mot Smith som »svulstigt snack« (se *Grunddragen...*, s 74). Invändningarna som Marx hade mot Smith utvecklas i »Teorier om mervärdet«, s 109-126.

3. Paul A. Baran, *The Political Economy of Growth* (1957), Joseph Gillman, *The Falling Rate of Profit* (1957). För kommentarer om debatten, se E. K. Hunt, »The Categories of Productive and Unproductive Labour in Marxist Economic Theory«, i *Science & Society* vol XLIII, no 3 (1979). Se också Ian Gough, »Marx's Theory of Productive and Unproductive Labour«, i *New Left Review* nr 76 (1972), för en av positionerna i denna debatt.

4. Se i synnerhet Anwar Shaikh och Ahmet E. Tonak, *Measuring the Wealth of Nations, The Political Economy of National Accounts* (1994).

1. Joseph Schumpeter, *History of Economic Analysis* (1954), s 631. Min översättning av citatet.

inom vilka mervärde kan produceras. Den finansiella explosionen är på samma sätt en fråga om krishantering, som kan lösa profitabilitetsproblem för enskilda kapital, men som på aggregerad nivå sänker profitkvoten, bland annat genom att långsiktiga investeringar i produktionssektorn trängs undan till förmån för spekulation samt genom tillväxten av den finansiella sektorn, vars uppgift det är att omsätta värde som skapats i produktionen men utan att själv skapa något värde.⁵

Distinktionens roll i Marx arbetsvärdelära

Produktion och cirkulation, generellt produktivt arbete

I den generella formeln för kapitalistisk produktionen är distinktionen mellan aktivitet i cirkulationssfären och produktionssfären central. I produktionssfären skapas de bruksvärden som i cirkulationen reduceras till bytesvärden vilka speglar det i produkterna »kristalliserade arbetet«. Genom byten på marknaden realiseras så det utlagda kapitalet (som för kapitalisten hade formen av konstant kapital och variabelt kapital) samt det tillskott som tillförts i arbetsprocessen i form av mervärde (vilket utgör skillnaden mellan värdet av det utförda arbetet och det för arbets-

kraften utlagda variabla kapitalet). På så sätt kan en ny produktionsprocess ta sin början, men denna gång kan kapitalisten välja att inte endast satsa motsvarande kapitalmängd som vid produktionens början, utan även kasta in hela eller delar av det mervärde som realiserats. Detta utgör den kapitalistiska ackumulationsprocessen (tillväxten). Men noteras måste att inget bruksvärde och följaktligen inget mervärde produceras i cirkulationssfären, utan detta är något som endast sker i produktionssfären.

I förkapitalistiska produktionssätt skedde ett visst utbyte på marknader, men det var i förhållande till mängden producerade bruksvärden fråga om en liten andel, det vill säga cirkulationssfären var både relativt mindre i omfång och hade mindre betydelse för produktionssfären i de förkapitalistiska produktionssätten än i det kapitalistiska. Men gemensamt för alla produktionssätt är att bruksvärden inte skapas i cirkulationen.

Vi har här tagit vår utgångspunkt i en abstraktion, som Marx introducerar i Grundrisse: **produktion i allmänhet**.⁶ Abstraktionens syfte är att definiera produktion, oberoende av produktionssätt, ur ett ahistoriskt, generellt perspektiv. Oavsett hur den sociala organisationen av produktionen är ordnad måste vissa typer av mänskliga aktivite-

ter äga rum för att människosamhället ska kunna fortleva. Dessa aktiviteter är det mänskliga arbetet, det som skiljer människan från alla andra varelser:

Arbetet är alltså såsom upphov till bruksvärden, som nyttigt arbete, ett av alla samhällsformer oberoende existensvillkor för människan, den eviga naturnödvändigheten att sörja för ämnesomsättningen mellan naturen och människan, alltså den mänskliga tillvaron.⁷

Produktion av bruksvärden är vad som betecknar »nyttigt arbete«, eller som vi betecknar det här **generellt produktivt arbete**, oberoende av social organisation av produktionen. Vi kommer senare att återvända till problematiken med cirkulationssfären i den kapitalistiska ekonomin, men redan här måste några kommentarer göras. För om endast arbete i produktionssfären är nyttigt arbete – generellt produktivt arbete – följer att arbete inom cirkulationssfären – exempelvis vissa banktjänstemän, jurister och börsmäklare – per definition är onyttigt, improduktivt arbete. Dessa arbeten liknar på många sätt såväl många andra tjänstearbeten som industriarbeten, och torde följaktligen betraktas som produktiva. Men för att denna slutsats ska vara möjlig krävs att frågan betraktas utifrån arbetsprocessens synvinkel; be-

traktat utifrån produktionsresultatets synvinkel är det omöjligt att komma till denna slutsats. Skillnaden mellan banktjänstemannen och industriarbetaren är att den senare skapar bruksvärden genom att förändra »naturen«, genom att fungera som länken »mellan naturen och människan«, medan den förre endast tillser att dessa produktionsresultat kan cirkulera, realiseras. Icke desto mindre är banktjänstemannens arbete nödvändigt arbete i en kapitalistisk ekonomi, men som Marx påpekar kan vissa »arbeten vara nödvändiga utan att vara produktiva«.⁸

Därmed har vi nått en första definition av begreppet produktivt arbete. Produktivt arbete generellt är sådana arbeten som skapar bruksvärde.

Produktivt och improduktivt arbete under kapitalismen

Produktivt arbete under kapitalismen måste betraktas som en underavdelning till generellt produktivt arbete. Det nödvändiga villkoret för att arbete skall vara produktivt ur kapitalets synvinkel är att det producerar bruksvärde. Emellertid är detta ur kapitalets synvinkel inte endast ett nödvändigt villkor; det är också ett nödvändigt ont, ty syftet med kapitalistisk produktion är inte att framställa bruksvärden, utan att producera mervärde som realiserar genom att varorna försäljs på en marknad, och endast

5. För utveckling av synsättet att globalisering och finansiell explosion är en krishanteringsstrategi, se Tony Johansson, »Ett utkast till en teori om globalisering«, i *Motströms* nr 4 (2001).

6. Marx, *Grunddragen...*, s 15 ff.

7. Marx, *Kapitalet, första bandet*, s 38.

8. Marx citerad i Gough, s 59.

det arbete som producerar mervärde för realisering på en marknad är produktivt, sett ur kapitalets synvinkel.⁹

Då den kapitalistiska produktionens omedelbara syften och egentliga produkt är – mervärde, så är blott det arbete produktivt och blott den utförare av arbetsförmåga en produktiv arbetare, som omedelbart producerar mervärde, alltså blott det arbete som konsumeras direkt i produktionsprocessen för ökning av kapitalet.¹⁰

Att arbetet producerar bruksvärden är alltså en nödvändig förutsättning för att arbetet skall vara produktivt i generell bemärkelse, men därtill måste arbetet också vara mervärdesskapande för att det skall vara produktivt för kapitalet.

Detta gör att en mycket stor del av de arbeten som är produktiva generellt, det vill säga arbeten i produktionssfären som producerar bruksvärden, måste

räknas bort, när vi betraktar dem ur kapitalets synvinkel.

För det första måste sådant arbete som endast producerar bruksvärde, men inte mervärde, det vill säga arbete som inte föregås av en försäljning av arbetskraft (med andra ord produktion där aktiviteten arbete inte förvaruligats, inte reducerats till varan arbetskraft), placeras i kategorin improduktivt arbete. Allt oavlönat hemarbete är därmed, trots att det producerar bruksvärde, ur kapitalets synvinkel improduktivt, då det inte »omedelbart producerar mervärde«. Det är dock så att arbetskraftens värde påverkas av icke-kapitalistiska produktionsformer. Samma lönenivå kan korrespondera med flera olika levnadsstandarder för arbetarklassen, beroende på i vilken utsträckning bruksvärden produceras utanför den kapitalistiska produktionsprocessen.¹¹

Men här finner vi skälet till de senaste årens diskussion om pigarbeten.

Innebörden av dessa är att en sektor som idag befinner sig utanför den kapitalistiska produktionsprocessen kan inordnas som en del av denna, och därmed dras in i produktionen av mervärde.

För det andra; för de typer av varuproduktion som tillhör enkel varuproduktion – det vill säga produktion där i likhet med hemarbete aktiviteten arbete inte skiljts från varan arbetskraft och därmed arbetskraften inte försäljs till en innehavare av kapital – där produktionsresultatet säljs på en marknad, gäller samma sak. Här är det arbetsresultat som försäljs, inte arbetskraft. Ingen omedelbar produktion av mervärde äger här rum och det är därmed improduktivt arbete.

För det tredje, när vi ovan beskrev den kapitalistiska produktionens syfte, såsom produktion av mervärde som realiseras genom att varorna försäljs på en marknad, innebär det att ytterligare en mycket stor kategori i Sverige, ur kapitalets synvinkel, är improduktiv, nämligen hela den offentligt finansierade vård-, omsorgs- och utbildningssektorn. Vi har här att göra med lönarbetare som säljer sin arbetskraft, men i den utsträckning produktionsresultatet fördelas efter behov och ej på marknaden, sker ingen mervärdesrealisering och

följaktligen är hela denna sektor improduktiv ur kapitalets synvinkel. Därav försöken att privatisera vårdsektorn; i samma utsträckning som denna sektors produktionsresultat realiseras på en marknad, förvandlas vårdbiträdenas, barnskötarnas och lärarnas arbete – idag endast produktivt i bemärkelsen att de skapar bruksvärden – till produktivt arbete ur kapitalets synvinkel – produktivt i bemärkelsen att det både skapar bruksvärden och mervärde.

För det fjärde, för att avsluta, där den klassiska ekonomerna faktiskt började diskussionen om distinktionen, är den form av arbete, som betalas med pengar som inte fungerar som kapital (direkt ur profiten som en sorts konsumtion, dock inte *produktiv* konsumtion), improduktivt arbete. Hit hör pigor och tjänare som den härskande klassen köper för sin egen bekvämlighet. En piga som städar kapitalistens hem, får betalt med profitandelar, och inte variabelt kapital, det vill säga pigans arbete bidrar inte till någon kapitalförmering. Om däremot pigan skulle vara anställd av ett städföretag, vars tjänster den rike köper, skulle hennes arbete förvandlas till, ur kapitalets synvinkel, produktivt.¹²

Därmed har vi kommit till en slutlig definition av produktivt arbete under kapitalistiska förhållanden: Allt arbete i

9. Produktion av bruksvärde är ett nödvändigt ont i bemärkelsen att det är förutsättningen för att varorna ska kunna försäljas på en marknad: »Bruksvärden bildar rikedomens materiella innehåll, vilken dess samhälleliga form än må vara. I den samhällsform, som vi har att undersöka, utgör de samtidigt de materiella bärrarna av – bytesvärdet«. Marx, *Kapitalet, första bandet*, s 32.

10. Marx, »Den omedelbara produktionsprocessens resultat«, *Kapitalet, första bandet*, s 631-32. Noteras ska, även om här ej finns plats för någon längre utveckling, att i takt med kapitalismens utveckling, kommer inom företagen arbetsledning, tankearbete och direkt kroppsarbete att skiljas från varandra. I detta fall är det att betrakta arbetsprocessen som en kollektivt produktiv process: »Betraktar man den *totalarbetare* som fabriken består av så förverkligas materiellt sett hans *kombinerade verksamhet* omedelbart i en totalprodukt som samtidigt är en totalmassa av varor, varvid det är helt likgiltigt om funktionen hos den enskilde arbetaren, som blott är en del av denne totalarbetare, står närmare eller fjärrare från det omedelbara kroppsarbetet.« Se också *Kapitalet, första bandet*, s 443-444, samt Gough (1972), s 54-55.

11. Shaikh och Tonak, s 30-31.

12. En sak som måste poängteras är att begreppet omvandling av naturen, som använts ovan, syftar till skapandet av nya bruksvärden. Här ingår tjänsteproduktion, som är produktiv på samma sätt som jordbruksarbete och industriellt arbete. Vidare ingår i produktionsprocessen transporter som är nödvändiga för att bruksvärdena ska kunna konsumeras: »I denna kategori ingår inte endast arbeten i den i egentlig mening industriella produktionen, *forts på nästa sida*

produktionssfären som bytts mot kapital och således är mervärdesproducerande är produktivt arbete.

Lönarbete i cirkulationen och den kommersiella profiten

Av det ovan sagda, följer att *lönearbete* som sker i *utbyte mot kapital* är två centrala villkor för produktivt arbete under kapitalismen. Av detta har en del debattörer dragit slutsatsen att i så fall borde lönarbete inom cirkulationen, utgöra produktivt arbete. Vad dessa dock missar sig på är att det första kriteriet för produktivt arbete är produktion av bruksvärde, vilket under kapitalistiska förhållanden är de materiella bärarna av bytesvärde (och därmed också mervärde). Per definition kan följaktligen inte arbete i cirkulationssfären, vars syfte det är att realisera bruksvärde, vara produktivt.¹⁴

Icke desto mindre är frågan mer komplicerad än vad kan tyckas vid första ögonkastet. Marx löser problemet med lönearbetare i cirkulationssfären i den andra volymen av *Kapitalet* och frå-

gan om vinster i cirkulationen först i volym tre.¹⁵ Cirkulationsarbetaren förbrukar »sin arbetskraft och sin arbetstid... och får sitt uppehälle därav, liksom en annan arbetare lever av t ex att spinna garn«, skriver Marx och fortsätter:

Han utför en nödvändig funktion, emedan reproduktionsprocessen själv omfattar improduktiva funktioner. Han arbetar lika bra som andra, men hans arbete skapar varken något värde eller någon produkt... Oavsett lönenivån måste han som lönearbetare arbeta en del av sin tid gratis. Han får kanske betalt för åtta arbetstimmar per dag men arbetar tio timmar. Varken de två timmarnas merarbete eller de åtta timmarnas nödvändigt arbete frambringar något värde, trots att en del av den samhälleliga värdeprodukten överförs till honom som lön för detta arbete... samhället tillägnar sig varken merprodukt eller mervärde genom densamma. Men de cirkulationsutgifter han representerar minskas med en femtedel, från tio till åtta timlöner.¹⁶

forts på nästa sida utan också lagerarbeten, hantering och transporter, utan vilka bruksvärdena inte kan konsumeras.« Ernst Mandel, *Marxist Economic Theory* (1971), s 191-192. Noteras ska att en nyckelmening är »utan vilka bruksvärdena inte kan konsumeras« Transporter, vars syfte det är att kringgå statliga restriktioner eller lagerkostnader som uppkommer för att invänta förändringar i prisnivå, ingår inte i produktionssfären utan räknas som cirkulationskostnader och är följaktligen inte produktiv verksamhet. För detta se Shaikh och Tonak, s 23-25.

14. Se exempelvis Hunt, s 320-22, som samtidigt som han accepterar den grundläggande uppdelningen i produktionssfär och cirkulationssfär, menar att arbete i cirkulationssfären är produktivt.

15. Se Marx, *Kapitalet, andra boken*, kapitel 6, samt Marx, *Kapitalet, tredje boken*, framförallt kapitel 16-17.

16. Marx, *Kapitalet, andra boken*, s 121-22.

Därmed kan cirkulationsarbetaren vara exploaterad – tvingas till merarbete – utan att för den skull skapa mervärde (under dennes nödvändiga arbetstid skapas ju för övrigt inte heller något värde). Nästa fråga som därmed måste besvaras är hur vinster kan tyckas uppstå i cirkulationen. Rent logiskt måste det ske en överföring av det mervärde som skapats i produktionen till företag aktiva i cirkulationssfären. Ovan beskrivna cirkulationsarbetare får sin lön, menar Marx genom att en »del av den samhälleliga värdeprodukten överförs till honom.« På samma sätt förhåller det sig med vinster i företag verksamma i cirkulationssfären:

Industrikapitalet gör profit genom att de säljer i varorna inneboende, försakligt arbete som det inte betalt med någon ekvivalent. Det merkantila kapitalet får profit genom att det inte betalar det produktiva kapitalet hela det obetalda arbete som finns i varan... medan det vid varornas försäljning låter betala åt sig denna alltså i varorna befintliga och tidigare obetalda del. Köpmanskapitalets förhållande till mervärdet är ett annat än industrikapitalets. Det senare producerar mervärdet genom att direkt tillägna sig obetalt främmande arbete. Det förstnämnda tillägnar sig en del av detta mervärde genom att det låter överföra denna del till sig från industrikapitalet.¹⁷

17. Marx, *Kapitalet, tredje boken*, s 267.

18. Se Hunt.

Effektiviseringar i cirkulationen kan öka kapitalets ackumulationstakt, genom att profitmängden under en given tidsperiod ökar. Men detta är inte det samma som att dessa arbeten är produktiva, utan precis tvärtom. Genom en snabbare realiseringsprocess kan kapitalet plus tidigare producerat mervärde kastas in i produktionen tidigare än annars vore fallet. Orsaken till att effektiviseringar i cirkulationssfären uppträder i ökad vinst, är just på grund av att dessa uppgifter är improduktiva och att effektiviseringar innebär att kapitalets improduktiva period – cirkulationen – och omkostnader för denna, minskar som andel av dess totalprocess.

Kommentarer till normativa distinktioner

Det finns debattörer som velat göra distinktionen mellan produktivt och improduktivt arbete på rent normativa grunder. Det finns till och med sådana som velat tillskriva Marx denna definition.¹⁸ Det är förstas lätt att i dagens värld där de rika är fullständigt improduktiva människor, vilka lever som parasiter på samhället, på ett överskott som producerats av de fattiga, kan sluta sig till som Baran gör att i ett »rationellt ordnat samhälle« skulle detta inte förekomma. Men som Savran och Tonak påpekar: »Det är inte på grund av att ka-

pitalismen med sitt överflöd av handel, bankverksamhet, mäklari m fl aktiviteter är irrationell i jämförelse med det kommunistiska samhället som verksamheten inom cirkulationen under kapitalismen med nödvändighet blir improduktiv. Tvärtom är det på grund av att denna verksamhet är improduktiv som kapitalismen betraktas som improduktiv.«¹⁹

Vi kan naturligtvis vända på resonemanget ovan. För samtidigt som kapitalismen ägnar sig åt en massa improduktiv verksamhet, ägnar den sig också åt produktiv verksamhet som endast leder till onda konsekvenser, men det är alltså viktigt att skilja denna fråga från distinktionen mellan improduktivt och produktivt arbete under kapitalism:

Begreppen produktivt och improduktivt arbete betraktat från ståndpunkten av produktion av nytt värde, får inte blandas samman med begreppen produktivt och improduktivt arbete ur det allmänna samhällsintressets ståndpunkt. När arbetare producerar dum-dumkolor, opium eller pornografiska romaner skapar de nytt värde, eftersom de besitter ett bruksvärde – och hittar köpare på marknaden – som gör det möjligt för dem att realisera bytesvär-

det. Men ur en ståndpunkt av det mänskliga samhällets allmänna intresse, har dessa arbetare utfört arbete som är helt värdelöst och till och med skadligt.²⁰

Så även om Marx gör många moraliska utfall mot det elände kapitalismen skapar, att en del arbeten existerar, som han uttrycker sig, på grund av samhällets »ondska«, så är det inte på dessa grunder han gör sin distinktion.

Braverman och distinktionen

I denna inledning har jag introducerat den teoretiska bakgrunden till distinktionen mellan produktivt och improduktivt arbete som Harry Braverman använder i det här efter publicerade utdraget ur *Arbete och monopolkapital*. Braverman arbetade i ett teoretiskt och politiskt sammanhang nära kopplat till de amerikanska ekonomer som analyserade det monopolkapitalistiska stadiet av kapitalismen. Mest kända är Paul A. Baran och Paul M. Sweezy som några år före Braverman publicerade sin studie, utkom med sin bok *Monopolkapitalet*. Braverman ansåg själv att hans undersökning av *arbetets* omvandling endast utgjorde en »annan form« av Baran och Sweezys undersökning av *värdets* omvandling

och rörelser under monopolkapitalismen.²¹

I det utdrag ur Bravermans arbete som här publiceras, pekar Braverman på den allmänt kända tendensen att kapitalismens historia är historien om hur alltfler relationer och aktiviteter underordnas kapitalet och därmed förvandlas till produktivt arbete i kapitalets tjänst. Men samtidigt som den ur kapitalets synvinkel improduktiva verksamheten utanför

det kapitaliska systemet minskar, tenderar den improduktiva verksamheten inom systemet att öka. Detta sker i takt med att antalet personer i företagen samsatta med cirkulationsuppgifter ökar under monopolkapitalismen. Allt större andelar av det ur de produktiva arbetarna utsugna mervärdet används följaktligen till att betala arbetskraft, vars uppgifter det är att få det i produktionen skapade mervärdet realiserat till profit.

19. Sungur Savran och Tonak E. Ahmet, »Productive and unproductive Labour: An attempt at Clarification«, i *Capital & Class* nr 68 (2001), s 143. Denna artikel utgör troligen den bästa sammanfattningen av Marx distinktion. Min översättning av citatet.

20. Mandel, s 191. Min översättning av citatet.

21. Paul A. Baran och Paul M. Sweezy, *Monopolkapitalet* (1966). Harry Braverman *Arbete och Monopolkapital* (1977), s 219. Det kan noteras att begreppen monopolkapital och imperialism vanligen används synonymt. Detta efter att Lenin i *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* (1969), argumenterat för och fastslagit att imperialismens »ekonomiska kvintessens« är monopolkapitalismen.